

IX. Den slesvig-holstenske Kirke-Ordinants.

Da Kongen i Slutningen af Aaret 1541 kom til Slesvig, var det hans bestemte Villie at fuldende Reformationen. Skolevæsenet turde være det Punct, hvori der stod meest tilbage at gjøre; men endnu var ikke heller den catholske

¹⁾ Kongens Breve i Geh. Arch. Aarsb., 1. Bd. S. 217, 218. Bugenhagen undslog sig.

²⁾ Münter, I. I. p. 103.

³⁾ Hvorfor kunde han ikke ordineres af Palladius eller den nærmeste danske Biskop? hvorfor skulde han ordineres, da den slesvig-holstenske Ordinants ellers ikke kjender Bispevielse? han havde mulig ikke Præsteordination, og der var vel dem, som ikke fandt det passende, at en Domcapitels-Biskop skulde ordineres af Superintendenten, og Kongen ønskede mulig ogsaa ham det samme Stempel som de andre, hvad Tausens Indvielse i det følgende Aar ogsaa kan antyde.

⁴⁾ Lackmann (h. ord. p. 111) mener, at han dengang skrev eller begyndte paa sin plattyske Oversættelse af Kirke-Ordinantsen; men dels er det lidet sandsynligt, at han skulde have gjort det uden Kongens Opfordring, og om den Sag tier Kongens Brev, som vi snart skulle omtale, aldeles; dels var der dengang ingen umiddelbar Anledning dertil.

Gudstjeneste aflagt overalt, og da ogsaa Noget af det, som allerede var skeet, kun havde et tvivlsomt Bifald i Herrestænderne, behøvedes der en endelig Anerkjendelse. Nu turde de religiøse Betæneligheder hos Nogle være overvundne, og Udsigterne til Domcapitlets Præbender havde nu mindre Tillokkende, medens Forventningen om en keiserlig tysk Reformation paany havde lidt Skibbrud ved den nürnbergske Religionsfred. Kongens Hensigt erfares af hans Brev til Bugenhagen af 6. Jan. 1542, hvori han skrev, at han nu agtede »med Landskabets Bevilling at stadfæste og renovere Kirke-Ordningen paa samme Maade, som han i sine Kongeriger Dannemark etc. havde oprettet den,« og dertil begjærte han, at Bugenhagen vilde komme herind og være ham behjælpelig med Fuldbringelsen og Stadfæstelsen af samme Kirke-Ordning, hvorom han ogsaa tilskrev Churfyrsten, eller at han i sit Sted vilde formaae Luther eller Melanchthon eller Justus Jonas til at komme. Han vilde da holde inde med Reformeringsen saalænge¹⁾. Bugenhagen fulgte Kaldet, og kom rimeligviis saa hurtigt, som Omstændighederne tillod. Man har intet sikkert Beviis for hans Nærværelse før den 31. Marts 1542²⁾; men man antager almindelig, at han har været tilstede før 9. Marts, da Ordinantsen blev udgivet, eftersom han ellers var kommen for sildig til at tage Deel i Lovgivningsarbeidet; men mange Dage før 9. Marts kan han neppe heller være kommen, saafremt Brevet af 6. Januar har været de sædvanlige 3 Uger undervejs, og han selv har behøvet idetmindste ligesaa lang Tid til Reisen i den vanskelige Aarstid. Kongen har neppe ganske kunnet lade Reformationsværket hvile til hans Ankomst; Landdagen, som blev holdt i Rendsborg for at antage Kirke-Ordinantsen og gjorde det den 9. Marts, maa idetmindste have været udskrevet forinden, og de Andragender af Stænderne, som berøres deri, antyde mulig

¹⁾ Geh. Arch. Aarsb. 1. Bd. S. 223.

²⁾ Et ggl. Gavebrev i Reg. Dipl. 2, 46.

Forhandlinger, der tilhøre en tidligere Landdag eller ere tidligere indgivne til Kongen. Dog tog han i ethvert Tilfælde først Beslutning derom ved Landdagen og altsaa vel nok under Bugenhagens Medvirkning.

Det var tre eller fire Puncter, hvorimod Modsigelsen rettede sig: først Bispevalget, hvorom Prælater, Adel og Stæder begjærte, at Capitlet maatte beholde sin udelukkende Valgret, dog paa Vilkaar, at de valgte en lærd Mand, som Overeenskomsten udviste. Deri ligger et andet Punct skjult, nemlig at Forbindelsen med Holsten maatte opløses, og maaskee hænger ogsaa dermed sammen det andet Andragende, at Biskoppen maatte beholde hele Bispestolens endnu tilbageværende Gods og Indkomst. (Tienden var borte.) Paa denne Maade kunde endnu bevares en glimrende Sinecure for Biskoppen over de fire Superintendenter. Kongen bevilgede Posten om Indkomsterne (en Spire til Embedets Overgang i fyrstelige Hænder og Kirkeforfatningens Opløsning) og ligeledes Holstens Udsondring¹⁾; men paa Valget holdt han fast, saa at de 4 slesvigske Præster skulde deeltage deri med Capitlet²⁾. Et andet Punct var Tienden, om hvilken Prælater, Adel og Stæder havde bedet, at det maatte

¹⁾ I Kirkeordinantsen Bl. P 4: »De Bisschop tho Schlesewick, schal gantz nichtes ym Lande tho Holsten tho schaffende edder regerende hebben, wente darhen ys ein sonderlick Prawest vorordent.« Disse Ord indeholde udentvivl en Gjenlyd af Utilfredshed med Tilemanns Indblanding i holstenske Kirkesager. Man havde ikke dengang lært at tilsidesætte Alt for at holde paa et Schleswig-Holstein, og rimeligviis har den nye Biskop af Lübeck (ell. Eutin), Ditlev Reventlow, som ogsaa selv var evangelisksindet, holdt fast paa sin Deel af Holsten, hvorfor ogsaa den omtalte Provst kun blev beskikket for den Deel af Landet, som ikke var Lübecks Stift (Bl. Z 2), medens denne Biskops Stift i Grunden forblev reent udenfor Ordinantsen, eller i alt Fald kun blev indbefattet under Bugenhagens Reglement for Kanniker og Klosterfolk.

²⁾ Bl. P 4. »Auerst (aber) von der Election antwerden wy, dat dat-sulve also nicht syn kan vth orsake, dat de Kerckheren von Schlesewick, Husum, Flenszborch vnde Hadersleue scholden mit yn den Electionibus syn«.

blive ved hvad der før var vedtaget og bevilget paa Landdagen, formodentlig 1533, og Kongen bifaldt, at Tienden skulde udredes til Kirken og Kirkeherren (Sognepræsten) som fra Alders Tid¹⁾. Endelig bade Prælater, Adel og Stæder om Patronatsrettens Bibeholdelse, og at de geistlige Lehn, som vare stiftede af Adel og Stæder, maatte blive under deres egen Forlehnning som hidtil, hvilket Kongen indrømmede, paa Vilkaar at de kom Læreembedet og lærde Folk tilgode²⁾.

Men enten nu disse Resolutioner vare indbragte i Kongens Ordinants, før den blev forelagt, eller de bleve vedtagne under Landdagen, saa antyde de den eneste Modstand og den eneste Indflydelse paa Ordinantsens Indhold fra denne Side. Mod det øvrige Indhold af Kongens Ordinants om den evangeliske Christendoms udelukkende Berettigelse, Messens Afskaffelse, Klostres og Domcapitlets Reformation efter Bugenhagens Reglement o. s. v. lod sig ikke mere høre nogen Indsigelse. Kun kom man de Tvivlsomme imøde med den samme Formel i Stadfæstelsesbrevet som i Kongeriget 1539, at »dersom et frit christeligt Concilium besluttede noget Bedre eller Mere, vilde Kongen rette sig derefter og vise sig følgagtig«. Iøvrigt bekendtgjorde Kongebrevet af 9. Marts, som tilføiedes bag i Ordinantsen, at Kongen med samt sine Raader, Prælater, Ridder-skab, Mænd og Stæder antog, bifaldt og bevilgede den foranskrevne Ordinants, som derfor skulde udgaae i Trykken³⁾,

¹⁾ Bl. L. Der hersker derfor i Slesvig ogsaa den største Mangfoldighed i Henseende til Tiendens Præstation. Jensen, Statistik 1, 90. 114.

²⁾ Bl. G 3 og M 2. Det Sidste er indskudt paa et lidet passende Sted i Afsnittet om Hospitaler, fordi ledigt Kalende- og Vicariegods bestemmes for Fattigvæsenet.

³⁾ Egentlig staaer der i Stadfæstelsesbrevet, at den er udgaaet i Trykken: »in Kraft vnde Macht desses apenbaren vnde der haluen vthgegangenen Druckes«; men ligesom man ikke kan antage, at den forelagdes trykt, saaledes sees ogsaa af Bogen selv, at dette Kongebrev ikke er senere tilkommet, men trykt med det sidste Ark i een Signatur.

og til Vidnesbyrd satte han i deres Overværelse sit Segl under samme. Den udkom allerede i Aarets Løb, trykt i Magdeborg under Titel: Christlycke Kercken Ordninge, De yn den Fürstendömen Schleszwig Holsten etc. schal gehalten werdenn ¹⁾).

En Betragtning af dens Indhold og Form skal føre os til at belyse Spørgsmaalet om dens Forfatter, hvilket ingenlunde er ophøiet over enhver Tvivl, naar man seer, at den Første, som tillægger Bugenhagen Forfatterskabet, begrundet det paa, at han for det Meste har skrevet alle nedersachsiske Kirke-Ordinantser, om de end ikke bære hans Navn ²⁾, og den Sidste søger Hjemmelen i den Forudsætning, at han havde forfattet den latinske Kirke-Ordinants ³⁾; selv hans Udførelse af Oversætterarbeidet er ved de nøiagtigste Undersøgelser om hans Ophold i Danmark ligesom blevet huusvild og kan med lige Ret og lige Vanskelighed anbringes i ethvert Aar af den Tid, han virkede for den danske Kirke ⁴⁾. Imidlertid vil det ogsaa her befindes, at han har havt sin hæderlige Deel i Arbeidet.

Den schleswigholstenske Kirke-Ordinants, som den almindelig kaldes, hvor lidet den endog indeholder for Holsten, er med Undtagelse af 15 Blade en Oversættelse af den latinske Kirke-Ordinants med enkelte smaa Afvigelser og Indskud: den begynder med Kongebrevet af 2. Sept. 1537 (dog med forandret Indgang og Udeladelse af Dateringen) og gjengiver derpaa den latinske Ordinants troligen gennem Capitlerne om Læren, Ceremonier, Skoler, Præsters

¹⁾ Efter Udgaven 1542 er den atter optrykt i Slesvig 1601 (som er benyttet i denne Afhandling) og 1612, altid i Qvart, og optaget i Cronholms statuta provincialia, i hvilket Skrift der ogsaa nævnes Udgaver i Hamborg 1557, Frankfurt 1565, Erfurt 1596 (p. 17), som neppe existere.

²⁾ Salig, hist. conf. Aug. p. 403.

³⁾ Richter, a. Skr 1, 353.

⁴⁾ B. Münter l. l. p. 62—63, hvor Mulighederne gennemløbe alle Aar fra 1537 til 1542.

Underhold og Hospitaler (o: til Blad 45 i den latinske); derpaa overspringer den Capitlet om Superintendenter og deres Medhjælpere (fol. 45—55)¹⁾ og gjengiver uden Afbrydelse, i lidt forandret Orden, Capitlet om Præsters Bøger (alene med Udeladelse af Censurloven) og alle de tilhængte Artikler om Boliger, Pensionering, Klostre o. s. v. (alene med Undtagelse af Artiklerne om Kanniker og om Norge); men her standser Oversættelsen foran Bispeeden og Bispevielsesritualet (fol. 61), og her anbringes nu det eneste betydelige eiendommelige Stykke om Biskoppen, Domcapitlet og Slesvig Skole, paa 14 Blade (hvilket Alt havde havt sin rigtigere Plads foran, dels hvor det Tilsvarende om Superintendenter i den latinske Ordinants var forbigaaet, dels i Capitlet om Skoler). Derefter begynder forsaavidt Oversættelsen igjen, som Ordinantsens Anhang, Bugenhagens Reglement for Kanniker og Klosterfolk, her er oversat; efter den udelades den latinske Ordinants's Tilsagn om et Universitet, men derimod tilføies to nye Artikler om Fred paa Kirkegaarde og om »Provsten i Holsterlandet«, hvorefter Stadfæstelsesbrevet af 9. Marts slutter det Hele.

Oversættelsen er gjort efter Latinen i den trykte Kirkeordinants alene, uden Kjendskab til de Forandringer, som Ordinantsen gennemgik ved Odense Herredag 1539; den er tro og correct og har undgaaet de Feil, som fra det danske Udkast tildeels ere gaaede over i den danske Kirkeordinants²⁾, ligesom ogsaa dennes Afvigelser fra La-

¹⁾ Et Par Smaastykker af det ere kun beholdte under Rubrikken Hospitaler, af fol. 50.

²⁾ Saaledes har den rigtigen: »vom gesette vnde fruchten Gades« (jf. ovenf. S. 8 Not. 1); »Allelujah welcher ein ewich Stemme der Kercken ys« (jf. ovenf. S. 6 Not. 3); »vp den Dörpern schal eyne ytlliche Kercke eren Kerckheren hebben« (jf. ovenf. S. 8 Not. 1). Kun eet Exempel paa en uheldigere Oversættelse er forekommet mig, naar det latinske: ne usquam verbum Dei adjectione aut detractiōe vitient, gjengives: »nicht dat Worte dorch thodont edder affnement schenden«, hvor det danske Udkast har: »forkrenke det enten med tillege eller fraatage.«

تين¹⁾. Den betjener sig stundom af Omskrivninger og Udvidelser for Tydelighedens eller Vægtens Skyld. Men medens den er en Oversættelse, er den tillige en Bearbejdelse eller Revision, som paa adskillige Steder har tilsat eller udeladt Et og Andet, selv i de Stykker, hvor den ligefrem følger Originalen. Disse Forandringer ere af to Slags, idet nogle angaae det kirkelige Embede og altsaa beroe paa en anden eller en mere udviklet Forestilling om dets bedste Regel, andre derimod ere blotte Tillæmpninger efter Arbeidets særlige Bestemmelse for Hertugdømmerne. Saaledes tilføies i Afsnittet om Lærdommen, »at det er fornødent at paaminde Folket, at det ikke maa foragte Absolutionen«; i Afsnittet om Ceremonierne, »at alle ugudelige Messer skulle ganske og aldeles være afskaffede og under vor høieste Straf forbudne«, og senere udelades i dette Afsnit Tilladelsen til at foretage Elevationen, som findes i den latinske og danske Ordinants; i Artiklen om Prædiken indføres den betydelige Forandring, at Epistlerne skulle benyttes til Aftensang i Kjøbstadkirkerne; i Artiklen om Daaben paalægges Degnen at skaffe lunkent Vand; i Afsnittet om Communionen tilføies, at »Præsterne skulle ikke tyrannisk forstøde de arme Syndere, men gjerne antage og stede til Sacramentet dem, som tilsige af Hjertet, at de ville forbedre sig«; i Afsnittet om Brudevielse tilføies, »at man bør oprette et godt Consistorium«; i Afsnittet om Ordination udelades, at Præstevalget skal skee »ved de Bedste«, men der siges blot, at det skal skee ved »dem, som have det at gjøre« (quorum interest); hele Ordinationsritualet udelades; i Afsnittet om Begravelse er Alt, hvad der siges om Præstens Gjerning ved Graven, udeladt. I Skoleloven er Misbilligelsen af Pugeskoler udeladt. I Capitlet om Præsternes Underhold er Cathedratikum og al Afgift til Kongen bortfaldet. I Artiklen om Præsters Bøger tilføies

¹⁾ Saaledes udtrykker den plattyske Oversættelse nøiagtig Latinen paa de to ovenfor (S. 398 fg.) omtalte Steder.

Bugenhagens Udlæggelse af den 29 Psalme, hvoraf de kunde lære, hvorfor Børn skulle døbes, og hvorledes man kan trøste de Mødre, hvis Børn døe udøbte uden deres Skyld; derimod udelades Censurloven¹⁾. Andre Forandringer beroe paa Hertugdømmets særlige Vilkaar: man har ikke glemt at tilføie, at naar Præsten ved Gudstjenestens Begyndelse beder for Konge og Rige, skal han ogsaa bede »for disse Fyrstendømmer«; men man har dog ikke havt Betænkelighed ved andre Steder at foreskrive Bøn for »Kongen«. I Loven om Ægteskab ansættes de forbudne Grader lidt anderledes; i Kirkeforfatningen er den Bestemmelse udeladt, at der skal være Herredsprovster, ihvorvel oftere Provster omtales; ligeledes er de valgte og ordinerede Præsters Stadfæstelse af den kongelige Lehnsmænd udeladt, og i det Hele er det en gjennemgaaende Afvigelse, at Biskoppen nævnes ene, hvor han og Lehnsmænd optraadte i Forening i den latinske Ordinants, f. Ex. naar Sogne skulde combineres, Geistlige dømmes, Embedernes Ret hævdes, Præstekald forbedres²⁾. Det er, som om man tænkte sig en Herrebiskop, der var stærk nok til at værne om Kirken, og kun i det yderste Nødsfald, naar Bønder indskjød sig under deres Øvrighed, skulde Kongens Øvrighedsperson hjælpe eller Sagen forebringes Kongen³⁾. Til Slesvigs særegne Forhold maa ogsaa henføres, at Præstegaarden og dens Tilliggende ikke opføres blandt Landsbypræsternes Rettigheder, men kun Bopælen omtales i Forbindelse med Kjøbstadpræsternes som den, der skal vedligeholdes af Sognet⁴⁾. Derimod er det besynderligt, at man lod Lovbestemmelserne om Naadensaaret i Landsbykald blive staaende; de

¹⁾ Alle disse Ting findes Bl. C 2, D 1. 3, F 2, G 2, H 4, I 4, L 1 og M 4.

²⁾ Bl. D 2, G 2. 3. 4, L 1. 3, M 3.

³⁾ Bl. M 3, som er et meget dunkelt Sted, der sigter til de forviklede Forhold, at en Kirke eller Præst havde Krav paa Folk, uden at de hørte til Sognet og kunde staae under anden Øvrighed.

⁴⁾ Bl. L 1 og M 3.

holdt sig ikke heller længe ved Magt. Endelig er det en gjenneingaaende Eiendommelighed, at vernacula lingva gjen-gives ved »tydsk«, baade hvor Talen er om Liturgi og Prædiken og Skoler.

Standse vi her ved den Deel af Værket, som er Oversættelse af Kongens latinske Ordinants, og spørge, hvem der skal antages at have oversat og revideret den saaledes, saa møder os først det almindelige Svar, at det er Bugenhagens Arbeide ¹⁾. Naar man betænker, at Grundtexten kun for en meget liden Deel er hans Værk (som ovenfor er viist), saa gjør man ham en ringe Ære ved at tænke ham som brugende sin Tid til en Oversættelse, som saamangen Anden kunde gjøre; og naar skulde han have gjort det? umiddelbart før Landdagen, d. 9. Marts, turde Tiden falde for knap, og hjemme i Wittenberg at sidde og oversætte den kjøbenhavnske Ordinants Ord for Ord med største Omhu er et Arbeide, der ikke stemmer med hans og hans Medbrødres Stilling. Og nu Forandringerne, som ere gjorte, saa erfaringsmæssige, saa locale og tildeels saa stridende mod hans egne Tanker i Kjøbenhavn og Vittenberg, ei heller de røbe hans Pen. Ingen Motivering af dem efter hans Sædvane, ingen livlig Vending, intet Udbrud i dem! ²⁾ Den største liturgiske Forandring, at udelade Elevationen i Naderen, havde han endnu ikke selv tilladt sig i sin egen Sognekirke, men gjorde det strax, da han kom tilbage, som om han havde lært det i Slesvig ³⁾; og den største Forandring i Forfatningen, at Kongens Lehnsmænd reent træder af fra Andeel i den kirkelige Styrelse, er uidentivl hans Tankegang heel fremmed. Under saadanne Omstændigheder har den gamle og, saavidt vides, den ældste hjemlige Beretning Meget for sig, at det var blevet overdraget til nogle

¹⁾ Efter Lackmann, h. O. p. 110. B. Münter l. l. p. 62. De egentlige Historikere have udtalt sig mere ubestemt: Münter, D. Ref. H. 2, 514.

²⁾ Ovenfor S. 105—6.

³⁾ Lackmann l. l. Luthers Briefe, de Wette 5, 478 og 504.

lærde slesvigske Præster eller Herman Tast alene at oversætte Kirkeordinantsen¹⁾, en Beretning, der saameget mere maa ansees for Udtryk af den historiske Tradition, som den fremkommer i Forbindelse med en Dadel for Tilsidesættelse af særlige locale Forhold, hvilken Mangel det vilde ligge langt nærmere at tilskrive en Udlænding som Bugenhagen, naar det ikke var givet som vist, at Bearbejdelsen hidrørte fra Landets Egne²⁾. Bugenhagen vil saaledes kun faae Deel i Værket som Raadgiver og som Den, der fuldstændiggjorde den endelige Ordinants. Man maa derimod lettest tænke paa de 4 Superintendenter, hvem den latinske Ordinants forlængst var overgivet som deres Lov og Rettesnor, og som havde havt Leilighed til at prøve den i Forhold til Landets Vilkaar, og man maa antage, at de, uagtet der allerede eksisterede en plattysk Oversættelse af den Odense-Ordinants, have udarbejdet en ny alene efter den latinske og deri foretaget de Ændringer, som vi bemærke, medens dette ikke ganske udelukker Bugenhagens Indflydelse paa en og anden af disse. Saaledes er det sandsynligst, at Bugenhagen ved sin Ankomst i Marts 1542 forefandt det plattyske Lovudkast, som skulde forelægges Landdagen og — hvad den Deel angaaer, vi hidtil have havt udelukkende for Øie, nemlig den, der kun er Oversættelse af Latinen — har bifaldet Arbejdet og mulig indbragt et Par af Ændringerne, der synes at røbe hans Tanke, navnlig det haarde Forbud mod Messer og Optagelsen af hans Udlæggelse af den 29de Psalme, da det deri afhandlede Thema sees at have ligget ham særdeles paa Hjerte³⁾.

¹⁾ Møller, isag. 2, c. 4 § 5 p. 92 (efter Lackmann, h. ord. 108) og Heimerich, nordfriess. Chronik I. 3 c. 4 p. 240.

²⁾ Heimerich, a. Skr. dadler nemlig Bestemmelserne om Naadensaaret, der ikke passede for Marsklandene, hvor der hverken var Korn eller Tiende: »es ist zu mercken, dass bey der Verfassung der Kirchen-Ordnung vom damahligen nordsträndischen Probst H. Hermanno Tasten, des Gnadesjahrs halben nicht sattsam sey erwogen« etc.

³⁾ B. Münter I. I. p. 91.

Foruden Oversættelsen af den latinske Kirkeordinants har Bugenhagen rimeligviis forefundet Oversættelsen af hans Reglement for Kanniker og Klosterfolk, der jo ogsaa var føiet til den latinske Ordinants, men nu optoges paa Plattysk i denne. Oversættelsen heraf har kun forsaavidt nogen Character af Ændring, som de danske Formularer, der i sin Tid vare anbragte i det Aftryk, der optoges i den latinske Ordinants, nu ere gjorte om til tyske, og Forskriften om at læse og synge dette eller hiint paa Dansk er forandret til at gjøre det paa Tydsk. Eet Sted viser især den Lethed, hvormed Bugenhagen og hans Tid gik hen over Nationaliteterne: i dette latinske for Pommern forfattede Reglement, havde Bugenhagen formedelst dets Anvendelse i Danmark ladet trykke: *non erubescamus de danica ecclesia, in qua nati sumus; den plattyske Oversættelse for Hertugdømmet gjengiver det: »vnde schemen vns nicht der dydeschen Kercken, darynne wy geboren sint«* ¹⁾.

Gaae vi nu over til den Deel af Hertugdømmernes Kirkeordinants, som ikke er Oversættelse, bliver det mere tvivlsomt, om Bugenhagen forefandt den eller selv er Ophavsmanden til den. En stor Deel af dette forholdsviis lille Stykke træder imidlertid strax ud af Gjenstandene for dette Spørgsmaal: det er nemlig hele Kongens Overeenskomst med Domcapitlet i Slesvig, der her er indrykket Ord for Ord; han kan have bestemt dets Optagelse, men den kan ogsaa tillægges Kongen og Andre: den bidrager ikke til Værkets Afrunding, og staaer endog i nogle Poster ikke i den bedste Harmoni med det, som ellers nu blev Lov ²⁾; men det var mulig en for Kongen vigtig Hjemmel. Hvad der saaledes bliver tilbage, ere de store Artikler

¹⁾ Bl. Y. 3.

²⁾ Af det ovenfor, S. 414 derom Anførte sees f. Ex., at Holstens Udsøndring ikke forudsættes i det, ei heller den hele Ordning af Slesvigs Gymnasium.

»vom Bischoppe vnde Visitation« (5 Blade) og »de vyff Loca yn der Scholen« 3: Slesvigs Gymnasium (4½ Blad) og de to smaa, som staae efter Reglementet for Klosterfolkene: »van Kerckhouen« og »vam Praweste ym Holsterlande«. Jeg skulde ansee det for temmelig vist, at Bugenhagen er Forfatteren idetmindste af de to første, der ere de vigtigste Stykker af den slesvigske Kirkeforfatning og ordne Bispedømmet og Domcapitlets Stilling og Hverv. Sproget i disse er eet Beviis, idet det baade i den lette og livlige Stil og i Brugen af særlige Ord¹⁾ adskiller sig fra den øvrige Bog. Man finder her Beklagelse over Capitelsgodsets Adsplittelse og Forringelse (»ys das meiste deel darhen vnde wech gekamen) dat men schwarlich dar kan ythrichten, wat men wol christlich scholde«) og jevnlige Tilsagn om Tillæg af Kongen; man finder Ordsprog²⁾, og Beviisførelser, som minde om ham³⁾. Og dersom Kongen skulde behøve hans skarpe Blik og øvede Haand til Noget, maatte det da ogsaa være til Domcapitlets Omordning. Han har ogsaa her den umiskjendelige Fortjeneste at have givet en særdeles god Instrux for Biskoppens Embedsgjerning og at have anviist alle Domcapitlets fremtidige Medlemmer en nyttig Virksomhed, dels som geistlig Ret, Consistorium, for Ægteskabssager og Præsters Retssager, dels som Lectorer ved Gymnasiet, som skulde oprettes i Slesvig; og det er ikke hans Skyld, at Bispembedet saa hurtigt tabte sin Betydning, og at Gymnasiet aldrig kom til noget ret Liv. I Consistoriet gav han de danske Kirker den første af disse Domstole, hvilke han ogsaa strax efter bidrog til at skaffe Kongerigets Kirker,

¹⁾ F. Ex. »Parner« for Kerckherre og Prest; »Parre« for Kerckspel; »efft« i Betydning af eller (Bl. M 3 b).

²⁾ Nodt findet Radt; darna Man, darna Quast (N 3, O 3).

³⁾ Saaledes Bl. O, hvor Domherrernes Pligt at studere understøttes med den Argumentation, at de have Navn af canonica scriptura, hvad han ogsaa netop debiterer i Artiklen om Kanniker i den latinske Ordinants fol. 58 (Krag, p. 66).

saavidt endnu muligt, ved de Riber Artikler¹⁾. Foruden dette er det en Selvfølge, at han ogsaa kan have deeltaget i de øvrige mindre Artikler og i enkelte Ændringer i de ældre.

Endnu er der eet Punct, hvori vi tør formode hans Deeltagelse, nemlig i den Skikkelse, som Kongebrevet foran Ordinantsen nu modtog. Hele Begyndelsen, hvori Kongen gjorde rede for Ordinantsens Tilveiebringelse, er omdannet. Kongen begynder med at takke Gud, at han er kommen til Sandheds Erkjendelse og har haandhævet sin Magt over Land og Folk og derpaa — som om han ikke havde andre Lande end Hertugdømmerne og aldrig havde givet nogen Kirkelov før denne eller andensteds — udvikler han med stærke Skriftsteder Landsherrens Ret og Pligt som Judæ Kongers til at ordne Lære og Kirke efter Guds Ord, og med den ubestemte Forklaring, »at han først har befalet sine Lærde og Prædikanter og Pastorer at indrette, (stellende) denne Ordning, dernæst ogsaa bedet Churfyrsten at sende Bugenhagen, hvis Raad og Flid han har benyttet med sine egne Raaders, og derpaa forelagt den for sine Raader og Landskaberne, som bifaldt den«, gjør han Overgang til Kongebrevets øvrige theologiske Indhold, der er uforandret. Man kan sige, at disse Overgangsord ere de samme, som staae i den kjøbenhavnske latinske Ordinants, men under disse Forhold, paa denne Tid, give de dog øiensynlig en heel anden Mening, og de ere derhos modificerede efter Hertugdømmets Forhold, idet Rigsraadet ikke nævnes, men Landskaberne sættes istedet, saa at det seer ud, som om dette Alt var sagt om Kongens seneste Foranstaltninger, at lade Præster oversætte Ordinantsen, at indkalde Bugenhagen 1542 og forelægge den plattyske Ordinants for Landdagen i Rendsborg; og kunne end Ordene ogsaa nogenlunde siges om disse Foranstalt-

¹⁾ Den fyenske Biskops Betragtning af denne Indretning som en stor og ønskelig Støtte for Biskopperne er omtalt ovenfor 396.

ninger, saa er det dog saare mærkværdigt, at Kongen (eller Bugenhagen) saa aldeles ignorerer den ældre Lov, at denne faaer i Eet og Alt Daab som en ny, første og eneste Kirkelov for Hertugdømmet Slesvig Holsten etc., skjønt der allerede i 5 Aar havde existeret en *Ordinatio eccl. regnorum et Ducatum*, efter hvilken Regjeringen selv hidtil havde styret og forordnet. Det er under saadanne Omstændigheder ingenlunde en Beskedenhed, naar Lovbogens Titel kun nævner den som »Ordinants, der skal holdes i Fyrstendømmerne Slesvig og Holsten«; thi det indeslutter Fornegtelsen af den fælleds høiere Rigslov, hvoraf den skulde være den særlige Tillempelse.

Det hører til de ubegribelige Ting, hvorledes Kongen, der selv havde i 1533 knyttet Slesvigs Reformation til Kongeriget Danmarks¹⁾ og i 1537 udstedt den almindelige Reformationslov og i flere Aar gjort den gjældende i Slesvig, nu saa ganske kunde glemme Slesvig Stifts kirkelige Sammenhæng med det øvrige danske Erkestift, og vel ogsaa at Bugenhagen saa ganske kunde glemme, at han selv havde havt Deel i at give en almindelig Lov, der omfattede dette Stift og indeholdt det Tilsagn, som nu opfyldtes ved Slesvigs Gymnasium. Da Kongen naaede sin Gjærnings Maal, da Bugenhagen kom sidste Gang for at fuldende Reformationen, gave de det samme Hertugdømme en aldeles isoleret Stilling, som om det var et fremmed Land, man blot reformede under Benyttelse af, hvad man havde brugt i Kongeriget! Til Forklaring af dette Særsyn kan vistnok paavises Adskilligt: i Kjøbenhavn havde man mulig under Landskirkens almindelige Opløsning og under de mægtige Raadgiveres Veiledning hastet vel meget med at tilveiebringe en Kirkelov ad Veie, som ikke egnede sig til at lade den fremtræde som den almindelige; men de vigtigste Aarsager maa dog søges i Slesvig selv. Her skulde Statskassen ingen Deel have i Kirkens Bytte, Bispetienden

¹⁾ See ovenfor, S. 401.

havde Andre forlængst taget, Kapitelsgodset gik umiddelbart over til kirkelig Anvendelse, og Ridderskabet vaagede over Prælaturer og et Bispedømme, der lovede andre udvortes Vilkaar end de plyndrede Bispestole i Kongeriget; man kunde derfor ikke finde Anledning til at gaae i Eet med det ved en Reformation, der gik for sig paa den Maade, og man havde ingen Brug for Kongerigets beskedne Idee om det biskoppelige Embede. Navnet selv — Biskoppen — som her fra allerførst af blev bibeholdt, viste den store Forskjel, og denne var kun blevet forøget derved, at Kongen før den evangeliske Biskops Beskikkelse havde ansat flere Superintendenter i Slesvig og een i Holsten; den evangeliske Biskop maatte blive en Overbiskop over dem, han havde sit Consistorium om sig og dannede med sit Valgcollegium et lidet kirkeligt Hele for sig. Tilemann de Husens Ordination ved Bugenhagen var som en Besegling af Selvstændigheden: han indviede paa engang 7 danske Biskopper, men maatte reise særlig herind for at indvie den ene slesvigske. Holstens Forbindelse med Slesvig kan paa tvende Maader have ført henimod det Samme: der stod den lübeckske Biskop i Eutin, en Maad af den første Adelsslægt, protestantisk sindet, men endnu ikke indtraadt under Reformationen, da hans Rige, det tyske, ikke endnu var reformeret; skulde man vinde hans Tilslutning til Ordinantsen, maatte Bispedømmets Stilling bevares anderledes end i Kongeriget. Men foruden hans Dioeces var der i Holsten de Kirker, som havde staaet under Domprovsten i Hamborg, Bremisk Stift; de maatte indbefattes under Ordinantsen, og saaledes blev allerede det almindelige Princip uovervindeligt her, at hvert Stift skulde have sit Overhoved i en Superintendent, idet den slesvigske Biskop blev af en høiere Orden. Holsten unddrog sig imidlertid, hvilket maatte ligge i den lübeckske Biskops Interesse: men en selvstændig Provst eller Superintendent i en Part af et Land var kun et yderligere Brud med Kongerigets Kirkeordning. Saaledes kunne mange Kræfter have samvirket

til at frembringe det Resultat, som vi see i en særskilt slesvig-holstensk Kirke-Ordning, omfattende et Bispedømme med 4 Superintendenturer under sig og et uafhængigt Provsti, en Landskirke i det Mindre, dog kun fuldstændig udformet for Hovedlandets Vedkommende og ufuldendt med Hensyn til det andet Land, som fremtidig skulde slutte sig dertil. De paafølgende Delinger af Slesvig tjente kun til end mere at udslette eller fordunkle Bevidstheden om den oprindelige danske Kirke-Eenhed, hvortil dette Stift hørte.

Men ogsaa naar man betragter Indholdet af denne Kirke-Ordinants selv, turde den paa flere Maader røbe en vis Iil, der mere førte til at fæste Blikket paa Øieblikkets Krav end paa fast og principmæssig Ordning for Fremtiden. Vi kalde med Føie denne Ordinants den slesvig-holstenske, da den udgiver sig for at gjælde begge disse Fyrstendømmer; men vi maae dog erkjende, at denne Benævnelse ikke just betegner nogen stor Sammenknytning; det er omtrent, som naar man kaldte den Odense-Ordinants den dansk-norske, eller neppe saameget. Holsten omtales i den hele Ordinants kun negativt: at Biskoppen i Slesvig intet maa befatte sig med Provstiet Holsten, og der gives hverken nogen Udsigt til en almindelig holstensk Kirke-Ordning eller endog blot til den store Skole i dette Fyrstendømme, som dog den latinske Ordinants havde tilsagt det, og da Landdagen for Slesvig og Holsten antog denne Ordinants som uryggelig i alle sine Puncter, har den da egentlig ene og alene afgjort, at den Deel af Holsten, som ikke var lybsk Stift, skulde bestandig have en uafhængig Provst, der skulde visitere Kongens Kirker, ligesom Biskoppen Slesvigs, medens der slet Intet er sagt eller antydnet for den Deel af Holsten, som var lybsk Stift. Formodentlig var Biskoppen af Lübeck paa Landdagen, og han har saaledes ladet Kongens Reformation gjælde for Menighederne i en Deel af sit Stift, uden selv at være indbefattet under den.

Men det er dog en ganske besynderlig Kirke-Ordinants for Holsten, som lader Bispedømmet, Capitlet i Eutin og den geistlige Jurisdiction i det Land, som var lybsk Stift, aldeles uomtalt. Man kunde ikke røre ved dette til Tydskland hørende Bispedømme, man omformede da det slesvigske, gav den hovedløse Deel af Holsten en geistlig Visitator, men kunde ikke engang give dette Fragment af en Landskirke en Forfatning, der lignede Slesvigs, navnlig ingen geistlig Ret, skjønt Elementerne vare tilstede i det münsterdorske Convent, der senere blev Consistorium; man lod det beroe ved at sige, at den kongelige Provst skulde visitere der som Biskoppen i Slesvig, uagtet han hverken havde en Stilling som denne eller et Consistorium ved sin Side eller (saavidt vides) andre Provster under sig, som Reglementet for den slesvigske Biskops Visitatser aabenbart forudsætter. Man vovede ikke engang at tage en eventuel Bestemmelse som den, der toges for Norge i den danske Ordinants. Bispedømmet blev ogsaa staaende urørt; af de følgende Biskopper vare Flere catholsk sindede, og Fleertallet af Domherrerne holdt fast ved den gamle Tro i 20 Aar efter den Ordinantses Udstedelse, som skulde gjælde for begge Kongens Fyrstendømmer!¹⁾

Ikke klarere vare Grændserne til den anden Side. Det er ikke fastholdt, at Bispedømmet i Slesvig oprettedes for et Stift, saaledes som ved den danske Ordinants. Det foreskrives, at Biskoppen skal antage sig »alle Kirker i vort Fyrstendømme Slesvig«²⁾; men til disse maatte øiensynlig regnes Kirkerne paa Als og Ærø og Alt, hvad der af Slesvig hørte til Ribe Stift: Alt dette havde ogsaa faaet Reformationen under Hertugregjeringens Ledelse: Als og Ærø vare komne under Provsten i Flensborg, det nordvestlige Slesvig under Haderslev Provsti. Men Als og Ærø vare allerede borte, da de 1540 vare førte tilbage til Fyens

¹⁾ Wiegmann, Gesch. der Chrstl. Rel. und Kirchenwes. in den dän. Staaten. Kiel 1840. S. 206.

²⁾ Bl. N 3.

Stift og dermed havde faaet dansk Ordinants efter den fyenske Biskops Instrux, før den nye slesvigske Ordinants blev til; disse Kirker kunde han altsaa ikke antage sig. De nordslesvigske Districter stode vel endnu under Provsten i Haderslev, da Ordinantsen udgik; men allerede det paafølgende Aar 1543 bleve de atter førte tilbage til Ribe Stift¹⁾, saa at ogsaa disse Kirker i Slesvig bleve udenfor Biskoppens Virkekreds. Det er en Selvfølge, at slige Menigheder med det samme lagdes under dansk Ret: ikke alene, at de ikke skulde søge Slesvigs nye geistlige Domstol, men de maatte ordnes og styres efter den Kirkelov, hvortil deres Biskop var bunden, hvad ogsaa et senere Kongebrev saa bestemt udtalte, idet det paalagde Ribe Biskop at paasee, at Alt i Religionen og Kirketjenesten handledes efter »den geistlige Ordinants, som her udi Riget er udgangen«²⁾. Saaledes gik ogsaa disse Landskabers Kirker ud af den nye Ordinants's Omfang, idet Kongen opretholdt Ribe Stifts historiske Ret³⁾; saa at Ordinantsens Ord om »alle Kirker i Fyrstendømmet« kom til at staae i

¹⁾ Suppl. til Chr. 3. Hist. S. 8 og Allen, a. Skr. 1, 68. Naar det her antages, at Kongen har ladet sig bestemme af politiske Hensyn, navnlig til den forestaaende Deling af Slesvig, kan jeg vistnok ikke benægte det; men i Mangel af positivt Vidnesbyrd i denne Henseende synes mig, at Foranstaltningen tilstrækkelig lader sig forklare af de kirkelige Forhold: Slesvig var under en midlertidig geistlig Forvaltning, som der ingen Grund var til at forandre, saalænge den nye Biskop i Ribe var en Tydsker (Johan Vandalin); men da Slesvig fik sin endelige Ordning og samtidigen Hans Tausen blev Biskop i Ribe, kunde egentlig først Spørgsmaalet opstaae, og naar det da løstes paa den Maade, som det skete 1543, behøver man ikke deri at see nogen forandret Beslutning, men kun den langsomme Udførelse af Noget, der stedse havde været paatænkt.

²⁾ Kgbr. 20. Nov. 1581 i Kirkeh. Saml. 1, 478, og det Samme er gjentaget i Rescr. 23. Juli 1687.

³⁾ Christian den Tredie mindede 1551 Biskoppen i Ribe om, at Øerne ogsaa hørte til hans Stift. Kirkeh. Saml. 1, S. 475.

betydelig indskrænket Forstand, eller som Ord, der hidrøre fra En, der lidet kjendte de factiske Forhold.

Ligeledes er der en besønderlig Mangel i denne Ordinants, idet der ikke forekommer eet eneste Bud om Provster og deres Visitatser. Forklaringen ligger nær, forsaavidt som man seer, at det hele Stykke af den latinske Ordinants »om Superintendenter og deres Medhjælpere« er oversprunget eller fortrængt af det nye Stykke om den slesvigske Biskop med hans Capitel; men Forklaringen er intet Forsvar. Savnet af en Lovgivning om denne Gjenstand er iøinefaldende: ikke alene nævnes Provsten hist og her i Function, nemlig ved Præstekaldelse, og dog findes der Intet om disse Embedsmænds Udnævnelse (om Herredsprovster, Districtsprovster? valgte af Præsterne eller ifølge locale Embeder?); og, hvad der endnu er besønderligere, der findes Intet om deres Visitatser, deres Reiser for at have Tilsyn med Landsbykirker og Præsteskabet — Noget, som er saa fuldstændigen fremstillet i den latinske Ordinants, at deres Visitatser ere blevne ligesom Mønsteret for Biskoppernes. Her er derimod (i det nye Stykke) Biskoppens Visitats desto mere omtalt, men ingenlunde saaledes, at den gjorde Provsternes overflødig. Han skulde hvert Aar besøge alle Kjøbstæder i Hertugdømmet, og hvor der ingen Kjøbstæder var i et Landskab, skulde han komme til en eller to Landsbyer; hvor han saaledes kom, skulde Sognepræster og Sognefolk møde for ham med hvad de kunde have at beklage sig over i Kirkesager; vilde Nogen begjære hans Nærværelse i en Landsby, skulde det skee paa deres Kost og Tæring¹⁾; kun med Kjøbstadkirkernes Regnskaber skulde han have Indseende²⁾. Denne Visitats har en umiskjendelig Lighed med de catholske Herrebispers Rundreiser for at holde Bispething: her er intet Sted for Tilsyn, Prædiken og anden

¹⁾ Bl. N 3.

²⁾ Bl. L 3 (men dette hører til de oversatte Stykker og var maaskee ellers ikke kommet under Biskoppens Embedsgjerning).

geistlig Gjerning over hele Stiftet, og ved Siden af denne Bispevisitats fattes ethvert Ord om Provstevisitats! Vil man mene, at det underforstaaes og er forbigaaet, fordi det allerede fandt Sted, fordi der var 4 Provster, hvis kongelige Instrux indeholdt det Væsentlige af det, der savnes: saa er det dog en egen Maade at skrive en Forfatningslov paa, naar man uden Stadfæstelse af det Bestaaende forudsætter det. Eller vilde man sige, at det er forbigaaet, fordi det staaer i den latinske Ordinants, kommer man i Strid med den Taushed, der hersker om denne, og ikke heller blev det saaledes, som det er anordnet der, med Herredsprovster i Slesvig. Den naturlige Forklaring er Afslutningens Hast; det gjaldt om at reformere Domcapitlet og Bispeembedet, og dertil kunde det Stykke om Biskopper og Provster i den latinske Ordinants ikke bruges. At derved ogsaa Provsteembedet faldt ud, blev vel saameget lettere overseet, som der unegtelig vare 4 Kjøbstædpræster, hvis overordnede Stilling kunde ansees stadfæstet, ved at de nævnes som deelagtige i Bispevalget. Denne Mangel kan have haft sin Deel i den Adsplittelse og vilkaarlige Omdannelse, som det sønderlemmede Hertugdømmes kirkelige Forhold gik imøde.

Et andet Spor af samme Hast turde det være, at der istedetfor Præsteed og et Ritual for Præsteordination henvises til en Bog, som skulde udkomme derom ¹⁾). Den udkom ikke, og ligeledes fattes ethvert Spor af Bispevielse.

Den reformatoriske Lovgivning slutter allerede med denne Kirke-Ordinants, altsaa nogle Uger tidligere end Kongerigets ved de Riber Artikler. Men naar vi tænke den overgaaende til Anvendelse i Liyet, paatrænger sig fra flere Sider det Spørgsmaal, om denne Kirke-Ordinants af 1542 da er Slesvigs eneste Kirkelov, eller om Kong Christians tvende andre Ordinantser ikke finde nogen Plads ved dens Side i dette Hertugdømme. Den latinske Ordi-

¹⁾ Bl. N 4.

nants maa vel antages at have beholdt en vis Gyldighed i Kongeriget, nemlig forsaavidtsom den ikke blev forandret ved den Odense-Ordinants, eftersom denne i Indledningen øiensynlig henviser til den ved at berette Lovens Tilblivelse paa en Maade, som alene passer til den. Den er saaledes Geistlighedens Kirkelov, men kan ikke gjøres gjældende i denne Stands Retsforhold til andre Stænder uden med de Indskrænkninger eller Forandringer, som den senere Lovgivning har tilført den, f. Ex. i Henseende til Skattefrihed, Patronatsret, Smaaredsel, Værnething. Kun hvor den ikke er afløst af nogen anden, saaledes som paa Island, maa den antages for uindskrænket gjældende. Anderledes i Hertugdømmerne (eller de Landskaber, for hvilke Ordinantsen af 1542 var gjældende); thi vel har den ogsaa havt Gyldighed der som Kongens Mandat, hvilket endog paaberaabes i det i selve den plattyske Ordinants optagne Actstykke (Overeenskomsten med Domcapitlet); men denne Lovskraft maa ansees som ophævet, naar Indledningen til denne Ordinants er omformet saaledes, at den latinske Ordinants ei mere kan siges at være betegnet i den, men samtlige Ord om dens Oprindelse maae forstaaes som sagte om den slesvig-holstenske alene¹⁾. Præsterne under denne Lov kunde saaledes ikke tillade sig Elevationen, ikke vælge Herredsprovster, vare ikke pligtige til at følge Lig eller til at svare cathedraticum o. m., som den latinske alene indeholder. Men som Fortolkningsmiddel vil den stedse kunne indtage en vigtig Plads²⁾.

Hvorvidt den danske Ordinants af 1539 kunde have Lovskraft ved Siden af den plattyske, er forsaavidt et vigtigere Spørgsmaal, som de danskstalende Menigheders In-

¹⁾ See ovenfor, S. 427.

²⁾ Lackmann (h. ord. p. 190) anfører som Exempel derpaa, at naar den plattyske Ordinants bestemmer, at der skal lyses til Ægteskab »eynmahl edder twee«, og dette skulde forstaaes, som om det stod til Præsten at gjøre det een eller to Gange, viser den latinske Ordinants's »semel atque iterum«, at det betyder nogle Gange.

teresser synes saa væsentlig truede ved en Kirkelov, der foreskriver den udelukkende Brug af det tydske Sprog. Men om en sideordnet Lovskraft paa eet og samme Sted kan der ikke være Tale, baade fordi dette i sig selv er en Urimelighed, og fordi de tvende Love have en forskjellig Retsgrund; den ene er den valgte Konges og hans Rigsstænders Lov, den anden Arveher tugens og hans Landstænders; hver af dem maa række saalangt, som hver af disse Lovgivningsmyndigheder. Men naar dette Princip vilde medføre, at den politiske Grændse mellem Arvelandene og Kongeriget ogsaa maatte afstikke Grændsen mellem de tvende Kirkeloves Gebet, saa maa det dog erindres, at Christian den Tredie baade som Konge og som Hertug tillige var Hovedet for tvende Kirkesamfund, hvis udvortes Grændser allerede forefandtes afstukne anderledes end de politiske Grændser: som Konge var han det verdslige Overhoved for alt Fyens og Ribe Stift, af hvilke nogle Dele hørte til Hertugdømmet, og naar han som Konge reformerede disse, gav han sig selv de Love, han som Hertug maatte underordne sig. Derfor blev strax den danske Ordinants Lov for Als og Ærø og senere for Tørningelehn og de andre Dele af Ribe Stift i Slesvig, og dette var et Forhold, som selv de holstenske Voldgiftsmænd i den store Strid om disse Kirker i Aaret 1576 maatte anerkjende. De 8 slesvig-holstenske Deputerede ved Forhandlingen i Kolding statuerede nemlig, at Ribe Domcapitel som Værge for Kirkerne var berettiget til at høre deres Regnskab og tage den Løn derfor, som Kong Christians Kirke-Ordinants fastsatte, nemlig 1 $\frac{1}{2}$ af hver Kirke; men denne Ordinants er den danske, da den slesvig-holstenske Intet indeholder derom ¹⁾. Og ligeledes betragtedes det som en Selvfølge,

¹⁾ See disse Forhandl. i Falcks staatsb. Mag., 5. Bd. S. 462. En lignende Aerkjendelse af dansk Kirkeret paa de samme Steder er det, naar Christian den Tredie ved en Forhandling 1558 (Allen a. Skr. S. 68 Not. angiver Flensborg) satte Studiiskatten igjennem

at Sogne, som indlagdes under Ribe Stift, maatte med det samme modtage den »i Kongeriget udgivne Ordinants« som deres Kirkelov¹⁾: Kongen kunde ikke styre igjennem en af Kongerigets Biskopper uden efter Kongerigets Kirkelov. Men i Slesvigs Kirkes Omraade kunde han da ikke heller regjere uden efter den Lov, som gjaldt for Biskoppen og den Kirke, hvis geistlige Hoved han var. Der maatte Slesvigs Kirke-Ordinants være den eneste Lov for ham som for de medregjerende Hertuger. Den betragtedes ogsaa saaledes strax²⁾, og Kong Frederik den Anden og begge Hertugerne have ogsaa i Forordningen for Ditmarsken 1567 udtrykkelig nævnt Ordinantsen af 9. Marts 1542 som den, der har Lovskraft i Fyrstendømmerne³⁾; naar derfor den kirkelige Talebrug ellers kun nævner »diesser Fürstenthum und Lande Kirchen-Ordnung« eller »diesser Lande Kirchen-Ordnung« eller »eine beständige Kirckenordnung publicirt und in Druck gegeben« og »gemeine Kircken-Ordnung«, kan det ligesaa lidet betvivles, hvilken der menes⁴⁾, saa at selv om Prædicatet »kongelig« tilføies, er det kun den naturlige Betegnelse af Landsherrens Lov i de kongelige Dele af Landet⁵⁾. Den maa gjælde for alle

(smst. S. 461), og Hertugens Statholdere erkjendte denne Fordring 1619 (Kirkeh. Saml. I, 479).

¹⁾ Kongebrevet af 20. Nov. 1581 (i Kirkeh. Saml. I, 478) og Rescr. 23. Juli 1684.

²⁾ Jørgen Boie skjelner saaledes tydeligt imellem den oprindelige Ordinants, som gjaldt i alle Stifter i Kongeriget, og den Ordinants, der angik Geistlighedens Pligter og Rettigheder i Slesvig Stift. (I dette Tidsskr. ovenfor, S. 270, 272, 274-.)

³⁾ Lackmann I. I. p. 138. Ligeledes Synoden i Rendsborg 1682, smst. 186.

⁴⁾ Exempler hos Lackmann I. I. p. 136, 145, 159, 161, 166, 168.

⁵⁾ Lackmann I. I. p. 164. I Holsten er der derimod flere smaa Afdelinger (Pinneberg, Altona og Grevskalet Ranzau), som have en særlig Kirkeconstitution af 19. Marts 1662 (Matthiæ, Kirchenverfass. Schl. u. Holst. I. Th. S. 26).

Kirker i Slesvig under Hertugdømmets kirkelige Øvrighed ¹⁾, og ingen anden kan der have Lovskraft ved Siden af den ²⁾.

Men med dette Svar paa Spørgsmaalet kunde det synes at blive heelt betænkeligt for Menighedernes naturlige Ret i et Land, hvor stedse Fleerheden har havt, og dengang næsten hele den indfødte Befolkning havde dansk Sprog til Modersmaal, naar den ene gjældende Kirkelov befaler at døbe, synge, messe, prædike paa tydsk, af tydske Postiller o. s. v. og kun kjender de to Sprog Tydsk eller Latin. Men her træder allerede den latinske Ordinants som Fortolkningsmiddel i en betydningsfuld Anvendelse: den har paa alle de tilsvarende Steder (med een eneste uforklærlig Undtagelse ³⁾) altid vernacula lingua, vulgaris lingua eller en lignende ubestemt Sprogbetegnelse, der angiver Modersmaalet i Almindelighed, og saaledes maae Oversættelserne utvivlsomt forstaaes. I Oversættelse i et levende Sprog falder det altid naturligt at nævne Sproget ved dets Navn; Slesvig og Holsten havde to, men naar man betænker, at de Mænd, som arbejdede paa den slesvigske Ordinants, vare tydskfødte, og at al offentlig Regjeringsforhandling foregik paa Plattydsk, kan man let forklare sig, at de kunde sætte det ene af Modersmaalene og navnlig det, hvori de skreve og forhandlede, istedetfor det abstracte Bøgreb Modersmaalet, skjønt de maatte mene dette. Dernæst førte Tidsalderens mindre nøieregnende Talebrug det saaledes med sig: hvo vilde mene, at Christian den Tredie vilde foreskrive at

¹⁾ Confirmationen af 9. Marts 1542 skal ogsaa ved paafølgende Hyl-
dinger af Konger og Hertuger være blevet Gjenstand for udtrykkelig
Stadfæstelse. (Cronholm, corpus statut. provinc. Holsatix p. 16).

²⁾ Vel forekommer, som ovenfor, S. 407, anført, Spor af en plattydsk
Oversættelse af den danske Odense-Ordinants af 1539, men den
kan ikke være forfattet for at bruges som Lov i slesvigske Menig-
heder allerede af den Grund, at den tillige indeholdt de Riber
Artikler (Lackmann I. I. p. 121). Det kan have været Kongens
Exemplar af »die dänische Ordnung« (Geh. Arch. Aarsber. 2. Bd.
220) eller skyldes en privat Mands Interesse.

³⁾ See ovenfor, S. 38.

prædike paa Dansk paa ethvert Sted i Norge, hvor navnlig dengang Sproget stod fjernt fra det Danske? og dog har hans Ordinants for Danmarks og Norges Riger, som Rigsraadet beseglede, stadigen Dansk, hvor Latinen har Modersmaalet. Efter 80 Aars Forløb, da dog Sprogene havde nærmet sig mere, satte man som en Selvfølge »Norsk« i den norske Ordinants. Skulde man da kunne mene, at det var Kongens Hensigt at udelukke baade Dansk og Frisisk fra de slesvigske Kirker? Hvor nær det laae for en Oversætter den Gang at nævne Modersmaalet med det Sprog, hvori han skrev, viser ogsaa Palladius's Oversættelse af 1537, som er skrevet paa en Tid, da Ordinantsen alene var udgaaet som almindelig Lov: han oversatte allerede dengang Modersmaalet overalt ved »Dansk«, thi han skrev for danske Læsere; og hvo vil troe, at han vilde indbilde dem, at Kongen agtede at paalægge alle slesvigske og holstenske Præster at prædike Dansk? Men vil man have et udtrykkeligt Vidnesbyrd om Ordinantsens Mening, saa vil jeg anføre de Ord af den slesvig-holstenske Ordinants selv, hvori der siges, hvorfor man hellere skal holde Naderen paa Tydsk end paa Latin: »at vi saaledes maa hjælpe paa de udannede og ulærde Folks Tro, og skamme os ikke (naar vi forvalte Sacramenterne) ved den tydske Kirke, hvori vi ere fødte, eftersom baade Jøder og Græker ikke have gjort det anderledes, end i de Sprog, hvori de vare fødte, og ligesaa latterlig en Ting det vilde være, at man skulde forkynde Folket Evangelium og prædike i et uforstaaeligt Sprog, saaledes er det ogsaa latterligt at række Sacramentet i uforstaaelige Ord,«¹⁾ —

¹⁾ Blad Y III: »dat wy also mögen helpen den Gelouen der grauen vnde Vngelerden Lüde vnde schemen vns nicht (wen wy de Sacramente vorreken) der düdeschen Kercken, darynne wy geboren sint, na dem mal dat beide Jöden vnd Greken de Sacramente nicht anders vorreket hebben, den yn der Sprake darynne se geboren weren, vnde euen alse ydt wer ein lecherlick dinck, dat men dem Volcke dat Euangelium yn einer vnuorstentliken Sprake vorseggen vnde

disse Bugenhagens Ord læses i alle Udgaver af Ordinantsen, i den rette Ordinants endog med Forandring af Tydsk til »Dansk«¹⁾, og de bevise uigjendriveligen, at han og hans evangeliske Medarbeidere og den Konge, der udstedte Loven, ikke havde Anelse om den Misbrug, for hvilken Modersmaalets Bevævnelse i den plattyske Ordinants kunde bane Veien. Rimeligviis have de tænkt, at ligesom de nævnede hvad der for dem var Modersmaalet, saaledes vilde enhver Læser forstaae deres Ord om sit Modersmaal; thi kun i Modersmaalet kunde de tænke sig Troen tilegnet, bekjendt og forkyndt, og at Præsten skulde prædike i et andet Sprog, var dem som det store Exempel paa »en latterlig Ting«. Tiden har viist, at den »latterlige Ting« dog kunde skee og blive en sørgelig Ting.

Saaledes have vi fulgt Kirke-Ordinantsens Tilblivelses-Historie til Enden, og Arbeidet er voxet op til et Omfang, der overgaaer Ordinantsen selv. Det er ikke første Gang, at en saadan Undersøgelse er anstillet: for lidet over 100 Aar siden har Lackmann udarbeidet sin Historia Ordinationis i et Skrift af omtrent lige Omfang, og dog er det, som denne Undersøgelse har tilfældes med Lackmanns lærde Arbeide, næsten ikke Mere, end der kunde staae paa et Par Blade. De forskjellige Tidsalderes Blik vender sig til forskjellige Sider i een og samme Gjenstands Drøftelse og seer og finder forskjelligt Stof for den forskende Interesse. Maaskee vil atter en kommende Slægt finde Mere, hvor vi ansee Sagen for udtømt; for Berigtigelser og Retelse vil der vistnok altid være Sted. Men i een Ting ville alle Tidsaldere være enige, i den Dom, som Samtid og

predigen scholde, als so ys idt ock lecherlick de Sacramente tho auerrekende yn vnuorstentlichen wörden.

¹⁾ See ovenfor, S. 110, hvor det er bemærket, at denne Forandring er gjort af Bugenhagen selv.

Eftertid eenstemmig har fældet over den danske Kirke-Ordinants. Vi have ovenfor omtalt det første Udkasts aandsfriske og tankerige Indhold¹⁾; som afsluttet Arbeide fremtræder Ordinantsen maaskee skjønnest i den plattyske Bearbejdelse²⁾ og dernæst i den latinske Ordinants's rene og fyndige Stil. Som Mønster for en Kirke-Ordning finde vi den søgt og efterlignet i det 16de Aarhundrede³⁾, og den skal have havt ikke liden Indflydelse paa flere tyske, som da bleve forfattede. Til alle Tider vil den staae som et hæderligt Minde om de Mænd, som tildeels ubekjendte af Navn have havt Deel i dens Udarbejdelse, og om den Konge, der med sand christelig Nidkjerhed antog sig Evangeliet og vidste at vælge sine Raadgivere. Bugenhagens Andeel i Arbeidet vil fremgaae tydeligere end hidtil af det her Berettede, og, indskrænkes end mulig Nogles Forestilling om hans Gjerning, bør det vel erindres, baade at han Tanker laae til Grund ved Arbeidets Begyndelse, og at hans fyrige Aand og rastløse Virkekraft kan have øvet en mægtig vækkende, styrkende og ledende Indflydelse, selv hvor den ikke kan ligesom gribes i synlige Frugter. I ethvert Tilfælde er Sandheden den øverste Lov, og Enhver veed, at hans Virksomhed omfattede Universitetet og den factiske Ordning i den nye Landskirke. Det er en bedre Tjeneste, der vises en fortjent Mands Minde ved at efterforske hans Gjerning end ved at overøse ham med Berømmelse paa Sandhedens Bekostning, som de have gjort, der ikke blot have givet ham Navn af Danmarks og Nordens anden Apostel⁴⁾, men ogsaa fortalt, at han drog til Norge og ind-

¹⁾ Ovenfor, S. 74.

²⁾ Münter, D. Ref. Hist. 2, 514. Dens Mangelfuldhed fremtræder først ved Critikens Anvendelse.

³⁾ Resen, Fred. 2. Hist. S. 47.

⁴⁾ Saaledes paa Frederik d. 4.s Skuemønt 1717 »Apostolus Danorum«, og endnu paa Titelbladet af Zietz's Biographie 1834: »Zweiter Apostel des Nordens.«

viede der 4 Biskopper ¹⁾, eller at han forsørgede hele Danmark og Norge med Præster ²⁾ — som er lidet ringere Digt end den Fortælling, at Joh. Macchabæus, som kom til Kjøbenhavn 1541, var den første og fornemste Ophavsmand til Reformationen i Danmark ³⁾!

¹⁾ Jähnichen, gelehrtes Pommerland 1, 51.

²⁾ Lange, Leben Joh. Bugenhagens 1731. S. 53.

³⁾ Varilassius, revol. relig. hist. tom. 3. 1, 13.